

УДК: 378-057.4:504

Теоретичні засади екологічного виховання майбутніх фахівців

САПОЖНИКОВ Станіслав – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри інноваційних технологій з педагогіки, психології та соціальної роботи, Університет імені Альфреда Нобеля, вул. Січеславська Набережна, 18, м. Дніпро, 49000, Україна

SAPOZHNYKOV Stanislav – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Professor of the Department of Innovative Technologies in Pedagogy, Psychology and Social Work, Alfred Nobel University, 18 Sicheslavskya Naberezhna Str., Dnipro, 49000, Ukraine

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6674-7631>

DOI:

Анотація. У публікації обґрунтовано, що сучасна екологічна ситуація змушує по-новому оцінювати вплив господарської діяльності людини на природне середовище і вимагає перегляду багатьох чинників світоглядного методологічного і соціального плану на комплекс «природа-суспільство». Визначено, що однією з ефективних форм розв'язання означених проблем є належним чином модернізована існуюча система екологічної освіти і виховання у всіх закладах освіти. У статті автор, ґрунтуючись на узагальненні наукової і психолого-педагогічної літератури, рекомендує тлумачити екологічне виховання майбутніх фахівців як особистісно орієнтований процес формування екологічної вихованості майбутнього фахівця, який усвідомлює цілі і функції майбутньої професійної діяльності, володіє сучасними технологіями, прийомами планування й управління виробничими процесами, еколого-доцільною структурою діяльності за рахунок інтеграції професійних, загальнонаукових, екологічних, фахово-екологічних знань, умінь і навичок. Співставлення понять «екологічне виховання» та «екологічна вихованість» дає автору підстави розглядати перше поняття як процес, а друге – як результат цього процесу, і визначити екологічну вихованість як моральну якість особистості. Вона характеризується такими показниками, як здатність усвідомлювати духовну і матеріальну цінність природи, як рівень набуття теоретичних і практичних знань, умінь і навичок оцінювати вплив господарської діяльності людини; потреба в активній практичній діяльності щодо покращення стану довкілля тощо. У публікації, на підставі узагальнення науково-педагогічної і психолого-педагогічної літератури з урахуванням потреб сучасних реалій, визначено екологічну вихованість як моральну якість особистості, яку характеризують такі показники: здатність усвідомлювати духовну і матеріальну цінність природи для всього суспільства взагалі й окремої особистості зокрема; рівень засвоєння ключових понять, законів, принципів, наукових фактів, які дозволяють визначити оптимальний вплив на навколишнє природне середовище в процесі професійної діяльності і в повсякденному житті; рівень набуття практичних знань, умінь і навичок оцінювати вплив господарської діяльності людини; вміння передбачати можливі наслідки своїх дій та упереджувати негативні впливи на навколишнє природне середовище в усіх видах діяльності; потреба в активній практичній діяльності щодо покращення стану довкілля і пропаганда сучасних ідей охорони навколишнього природного середовища; вміння аналізувати екологічну ситуацію; результативність практичної екологічної діяльності.

Ключові слова: екологічне виховання, екологічна вихованість, екологічна освіта, навколишнє природне середовище, майбутні фахівці.

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF ENVIRONMENTAL EDUCATION OF FUTURE SPECIALISTS

Summary. The paper substantiates that the current environmental situation forces us to re-evaluate the impact of human economic activity on the environment and requires a review of many factors of ideological methodological and social plan for the complex «nature-society». It is determined that one of the effective forms of solving these problems is a properly modernized existing system of environmental education and upbringing in all educational institutions. In the article the author, based on the generalization of scientific, psychological and pedagogical literature, recommends to interpret the environmental education of future professionals as a personality-oriented process of forming the environmental education of future professionals. As a result of environmental education, such a specialist will be aware of the goals and functions of future professional activity, will have modern technologies, techniques for planning and managing production processes, environmentally sound structure of activities through the integration of professional, scientific, environmental, professional knowledge, skills and abilities. The comparison of the concepts of «екологічне виховання» («environmental education») and «екологічна вихованість» («environmental education») gives the author reason to consider the first concept as a process, and the second as a result of this process and to define environmental education as a moral quality of the individual. It is characterized by such indicators as the ability to realize the spiritual

and material value of nature, as the level of acquisition of theoretical and practical knowledge, skills and abilities to assess the impact of human economic activity; the need for active practical activities to improve the environment, etc. The publication, based on the generalization of scientific and pedagogical, psychological and pedagogical literature, taking into account the needs of modern realities, defines environmental education as a moral quality of personality, characterized by the following indicators: ability to understand the spiritual and material value of nature for society in general; the level of assimilation of key concepts, laws, principles, scientific facts that allow to determine the optimal impact on the environment in the process of professional activity and in everyday life; the level of acquisition of practical knowledge, skills and abilities to assess the impact of human economic activity; the ability to anticipate the possible consequences of their actions and prevent negative impacts on the environment in all activities; the need for active practical activities to improve the environment and promote modern ideas of environmental protection; ability to analyse the environmental situation; effectiveness of practical environmental activities.

Key words: environmental education, environment, future specialists.

Актуальність проблеми. Серед невідкладних проблем соціального, політичного, економічного характеру, якими характеризується розвиток людства у ХХІ столітті, особливо гострою є екологічна. Стихійна діяльність людства як основна природоперетворююча сила виявилася найпотужнішим чинником, який останнім часом набув глобального характеру, і далі ці процеси вже не можуть відбуватися хаотично. Подолання кризової ситуації нині є складовою національної політики переважної більшості країн світу. Одне з провідних завдань цієї політики полягає в застосуванні стратегії формування кардинальних змін у ставленні людини до навколишнього середовища.

Актуальність проблеми екологічного виховання майбутніх фахівців відображена в чинних освітніх законодавчих і нормативно-правових документах, зокрема у Законах України: «Про вищу освіту» (2014), «Про освіту» (2017), «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2030 року» (2019); Указі Президента України «Про національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» (2013); Концепції «Нова українська школа» (2017), Концепції розвитку педагогічної освіти (2018); рамці кваліфікацій Європейського простору вищої освіти (2018) тощо.

Складність екологічних проблем, на фоні політичних та економічних кризових явищ сьогодні в Україні, об'єктивно вимагає розглядати всеохоплююче екологічне виховання як один із найважливіших чинників виживання української нації, переходити від декларувань його пріоритетності до наповнення реальним державно-політичним, соціально-економічним і науково-технологічним змістом. За цих умов формування ідеології національно-державного відродження має включати в себе екологізацію суспільної думки як чинника консолідації суспільства, проведення глибоких реформ, і нехтувати цим неприпустимо. Найважливішою ланкою реалізації загальної мети виховання є всеохоплююча освіта. Система екологічної освіти та виховання є однією з ефективних форм розв'язання екологічних проблем, засобом збереження й розвитку цивілізації, переходу людського суспільства на шлях стійкого розвитку («sustainable development»), необхідною умовою розбудови України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти екологічної освіти та виховання, висвітлені у публікації, склалися під впливом гуманістичних ідей передових мислителів різних епох (Платон,

І. Песталоцці, Я. Коменський, Ж. Ж. Руссо, К. Ушинський) і вітчизняних науковців (Г. Сковорода, В. Вернадський, В. Сухомлинський). Вагомий внесок у теорію і практику екологічної освіти й виховання зробив В. Сухомлинський, педагогічні ідеї якого лише зараз починають усвідомлюватися сучасниками. Ним сформульовані принципи педагогічного керівництва емоційним і раціональним сприйняттям природи. Процес, історія становлення і розвитку екологічної освіти і виховання в Україні були предметом наукових досліджень О. Плахотнік, С. Шмалей, І. Костицької. Сучасна педагогічна наука і практика має вагомий здобутки у теоретичному узагальненні та практичному вирішенні проблем екологічного виховання особистості, зокрема у таких аспектах: історико-педагогічні дослідження екологічної освіти і виховання в Україні (І. Костицька, Н. Шокіна та ін.); теоретичні основи екологічної освіти та виховання (А. Захлебний, І. Зверева, С. Совгіра, І. Суравегіна та ін.); роль освіти і виховання у формуванні екологічної свідомості та культури особистості (О. Дідков); практика екологічного виховання учнів в умовах шкільного і позашкільного освітнього процесу (Г. Білявський, А. Волкова, Г. Пустовіт, С. Скрипник та ін.); екологічне виховання учнів шкіл-інтернатів (Р. Науменко), екологічне виховання майбутніх будівельників (С. Сапожников) тощо.

Визначення мети та основних завдань дослідження.

Метою статті є обґрунтування теоретичних засад екологічного виховання майбутніх фахівців, здійснення теоретичного аналізу понять «екологічне виховання», «вихованість», «екологічна вихованість», «екологічне виховання майбутніх фахівців». Згідно меті були поставлені такі завдання: обґрунтувати теоретичні засади екологічного виховання майбутніх фахівців, здійснити теоретичний аналіз категоріальних понять «екологічне виховання», «вихованість», «екологічна вихованість», «екологічне виховання майбутніх фахівців».

Виклад основного матеріалу дослідження. Методологічною основою екологічної освіти є розкриття причинно-наслідкових зв'язків, закономірностей і результатів взаємодії суспільства й природи. Це дає можливість зміщувати акценти на застосування осмислених підходів для пізнання загальних законів у рамках екологічної картини світу. Останнім часом екологічна освіта сформувалася як самостійна галузь педагогічної теорії та практики з відповідними законами і закономірностями, принципами, методами, завданнями.

Екологічне виховання як самостійна наукова проблема почала розроблятися наприкінці ХХ ст. Сам термін «екологічне виховання» набув поширення з другої половини 70-х років ХХ ст. Саме у цей період виділяється окремий напрям у педагогіці, пов'язаний з проблемами взаємодії індивіда з природою, формуванням його позитивного ставлення до природи [5, с. 24]. Було створено спеціальні структури для вироблення політики в галузі екологічної освіти: лабораторію екологічної освіти Науково-дослідного Інституту змісту та методів навчання АПН СРСР, робочу групу з освіти й підготовки кадрів при Радянському Комітеті ЮНЕСКО з програм МАБ (1978), спеціальну наукову раду для координації роботи вчених щодо вироблення теоретичних основ екологічної освіти при президії АПН СРСР. До цих структур увійшли спеціалісти різних галузей знань, представники засобів масової інформації, що давало можливість охопити майже всі категорії населення елементами природоохоронної освіти.

Подальша діяльність цих організацій сприяла усвідомленню того, що інформування і навіть окреслювання шляхів виходу з кризового стану є недостатніми для вирішення глобальних екологічних проблем. Необхідно дати людині знання й навчити відповідати за наслідки своєї діяльності. Така позиція зафіксована у заключному акті Хельсінкської конференції з безпеки та співробітництва в Європі у 1975 р., де наголошувалося, що успіх будь-якої політики в галузі навколишнього середовища потребує постійного і ретельного виховання, що передбачає усвідомлення своєї відповідальності всіма групами населення.

Термін «екологічне виховання» сприймається в якості, дещо відмінній від інших термінів, що визначають різноманітні напрями виховання. Усі разом вони становлять єдиний комплексний процес виховання і знаходяться у відношеннях взаємного зв'язку та взаємозалежності. Абсурдно й шкідливо говорити про естетичне виховання, абстрагуючись від трудового, або вести мову про фізичне, відмежовуючись від морального, хоча у нас є фахівці майже з кожного виду виховання.

У науковій літературі термін «екологічне виховання», так само як й екологічна освіта, трактується неоднозначно. Так, зокрема, у Декларації Тбіліської Міжурядової конференції (1977 р.) з питань освіти в галузі навколишнього середовища, екологічне виховання визначене як «психолого-педагогічний процес впливу на людину з метою формування у неї знань наукових основ природокористування, необхідних переконань і практичних навичок, певної орієнтації та активної соціальної позиції в галузі охорони природи, раціонального використання природних ресурсів» [2, с. 54].

Екологічне виховання є одним із пріоритетних напрямів у системі виховання, спрямованим на гармонійний розвиток людини, її громадянської свідомості. Тому його не можна розглядати як виокремлену форму виховання. Хоча, безумовно, актуальність і специфічність екологічного виховання вимагають розглядати його як один із найважливіших напрямів загально-виховного процесу. Адже жоден із цих різновидів виховання не пов'язаний з рештою такою кількістю зв'язків, як екологічне [5, с. 25].

Пізніше визначення змісту екологічного виховання було розширено. Окрім передачі знань, формування вмінь і навичок доцільного ставлення до природи, було визнано за необхідне формування ціннісного ставлення до природи, розвиток потреб спілкування з нею, турботу про її стан.

У сучасній науково-педагогічній літературі екологічна освіта та виховання трактуються як психолого-педагогічний процес впливу на людину з метою формування у неї знань наукових основ природокористування, необхідних переконань і практичних навичок, певної орієнтації та активної соціальної позиції в галузі охорони довкілля, раціонального природокористування й відтворення природних ресурсів.

У працях І. Зверева екологічна освіта розглядається досить широко: як елемент загальної освіти, пов'язаний з оволодінням учнями основ гармонійної взаємодії суспільства і природи. Більш конкретизовано висвітлено суть екологічної освіти в роботах О. Захлебного. На думку автора, методологічні засади екологічної освіти ґрунтуються на ідеї оптимізації взаємодії людини та природи, гармонійного поєднання потреб суспільства із законами природи. У своїх працях він розкриває зміст екологічної освіти в середній школі, обґрунтовує педагогічні умови його реалізації. Науковцем виділено такі основні компоненти змісту природоохоронної освіти:

- 1) система знань про природу, суспільство, принципи природокористування, шляхи оптимізації цієї взаємодії;
- 2) система загальних інтелектуальних і практичних навичок та вмінь природоохоронного характеру;
- 3) досвід навчальної творчої діяльності у вивченні та практичній участі в охороні природного середовища;
- 4) система норм, що виявляються у ціннісно-емоційному ставленні до природного середовища. Педагогічними умовами реалізації екологічної освіти автор називає організацію певної емоційно-вольової діяльності учнів у виборі моральних установок, що відповідають суспільним цілям [5, с. 27].

Сутність поняття «екологічне виховання» науковці розуміють по-різному: як психолого-педагогічний процес впливу на людину (В. Липицький, А. Шевцов, М. Реймерс, Н. Волкова); як процес формування в учнів відповідального ставлення до природи (Л. Лук'янова, В. Лозова, Г. Троцко); як процес становлення та розвитку людини (Т. Нінова) [5].

Узагальнюючи позиції вітчизняних та зарубіжних дослідників, ми констатуємо, що екологічне виховання можна визначити як процес формування відповідального ставлення до природи, яке реалізується в усіх видах діяльності, а його кінцеву мету – як реалізацію екологічної свідомості на особистісному рівні через побудову відповідних моделей поведінки, вироблення активної життєвої позиції особистості в розв'язанні екологічних проблем. Екологічне виховання не обмежується лише набуттям знань та уявлень про природу й умінням гуманно ставитися до неї. Воно містить знання й уявлення людини про себе, власну роль у довкіллі та особисту відповідальність за стан природи,

характер змін у ній, удосконалення шляхів впливу різних форм господарської діяльності.

Грунтуючись на узагальненні наукової, психолого-педагогічної літератури, екологічне виховання майбутніх фахівців ми розуміємо як особистісно орієнтований процес формування екологічної вихованості майбутнього фахівця, який усвідомлює цілі і функції виду власної професійної діяльності, володіє сучасними технологіями, прийомами планування та управління виробничими процесами, еколого-доцільною структурою діяльності за рахунок інтеграції професійних, загальнонаукових, екологічних, фахово-екологічних знань, умінь, навичок.

Якщо в процесі становлення і на перших етапах розвитку системи екологічного виховання його провідною метою було виховання в людини усвідомлення власної причетності до природного довкілля, то на сучасному етапі кінцевою метою екологічного виховання можна вважати формування екологічної свідомості на особистісному рівні через світогляд, формування екологічної культури, а головне, вироблення активної життєвої позиції у розв'язанні екологічних проблем. Таким чином, простежується еволюція поглядів на роль екологічної освіти та виховання: від закликів і гасел щодо необхідності охорони природи й раціонального природокористування та впровадження системи заборонних дій до усвідомлення необхідності формувати норми еколого-моральної поведінки, провідними ознаками якої є свідоме усунення споживацького ставлення до навколишнього природного середовища.

Сьогодні, коли подолання світової екологічної кризи є одним із провідних завдань людства, екологічне виховання молодого покоління визначається як проблема глобального значення. Такий статус освітянської справи в галузі навколишнього природного середовища у 1987 році зафіксовано в міжнародній стратегії дій з екологічної освіти на період до 2000 р., яку було визначено на міжнародному конгресі (Москва, 1987 р.), присвяченому актуальним питанням освіти та підготовки кадрів у галузі навколишнього середовища.

Прикладом органічної єдності навчання основам екології та екологічного виховання у вітчизняній науці є педагогічний досвід В. Сухомлинського [6]. Екологізм його педагогічних ідей лише нині почав усвідомлюватися сучасниками. Видатним педагогом сформульовано принципи педагогічного керівництва емоційним і раціональним сприйняттям природи. На його думку, людина, як він неодноразово підкреслював, була й залишається «дитям природи». Її «спорідненість» із природою необхідно використовувати в процесі виховання, що не тільки збагатить дітей природничо-науковими знаннями, а й залучить до духовної культури, стимулюючи розумовий розвиток [6]. Природа, в розумінні В. Сухомлинського, – це не просто тло для успішного навчання й виховання дітей, не лише допоміжний засіб впливу, а природне джерело життя, основа радості людського буття.

У вітчизняній педагогіці екологічна освіта розглядається як «психолого-педагогічний процес впливу на людину, метою якого є формування теоретичного рівня екологічної свідомості, що у систематизованому

вигляді відображає різноманітні сторони єдності світу, закономірності діалектичної єдності суспільства й природи, певних знань та практичних навичок раціонального природокористування» [5, с. 30].

Розробка загальної стратегії екологічної освіти та охорони природи, координація зусиль різних держав у цій сфері здійснюються на рівні Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки та культури – ЮНЕСКО. Понад п'ять десятиліть тому, у 1949 р., вона була ініціатором проведення Першої, а в 1955 р. – Другої міжнародної науково-технічної конференції з охорони природи. Науковці, державні та політичні діячі, визначаючи важливу роль науки в ефективному вирішенні проблем природного середовища, акцентували увагу на необхідності кардинальних змін у ставленні людини до природи. Одне з цільних місць у цьому процесі відводилося педагогу, його впливу на широкі верстви населення.

Кардинальні зміни щодо розуміння глобального характеру екологічної освіти почали відбуватися після Стокгольмської конференції з навколишнього середовища (1975 р.), коли фахівцями ЮНЕСКО та ЮНЕП було створено міжнародну програму в галузі охорони навколишнього середовища. Саме тоді екологічну освіту почали трактувати як неперервний процес засвоєння людиною систематизованих знань, умінь і навичок формування не тільки відповідального ставлення до навколишнього природного середовища, але й загальної екологічної культури.

Сам по собі той факт, що нарешті на екологічну освіту звернули увагу, виявився реакцією суспільства на загострення екологічної ситуації, яка може мати виключно трагічні перспективи [5, с. 33].

У зарубіжній літературі досить поширеним є термін «освіта в галузі навколишнього середовища», що включає в себе екологічну освіту та виховання. Її головний зміст – свідомий планомірний неперервний процес оволодіння людиною знань про природне середовище упродовж усього життя, метою якого є усвідомлення основних характеристик життєвого середовища людини, ставлення до нього, на основі чого людина прагне до збереження й покращення середовища з метою забезпечення існування людського роду нині і в майбутньому [5, с. 34].

За результатами аналізу наукових праць із проблем екологічної освіти та виховання можна зробити висновок, що не існує прямої залежності між обсягом екологічних знань і формуванням відповідних рис особистості. Однією з головних причин низької ефективності традиційної системи екологічного виховання майбутніх фахівців, на наш погляд, є суперечність, що виникає між неусвідомлюваним, негативним, байдужим ставленням до світу природи, низьким рівнем екологічної вихованості майбутніх спеціалістів будівельного профілю, з одного боку, та необхідністю бачення ними сучасних взаємовідносин між природою та людиною, формування вміння оцінювати і прогнозувати наслідки втручання людини у навколишнє природне середовище, здійснення заходів щодо оздоровлення природи та самої людини – з іншого боку. Розв'язання цієї суперечності можна здійснити різними шляхами.

У деяких західних університетах упроваджується самостійна дисципліна – соціальна екологія, що ґрунтується на системному підході до соціальних і, власне, екологічних проблем. Її основні методичні основи базуються на тому, що концепція нашої тотальної влади над природою є хибною. Шкода, нанесена природі антропогенною діяльністю, є одночасно ударом по самій людині. Звідси актуалізується питання про рівень екологічної культури – один із найважливіших показників ступеню духовності й моральності як особистості, так суспільства в цілому [5, с. 34].

Разом із тим, педагогічна теорія і практика показали, що екологічна освіта має три основних напрями: засвоєння та розвиток природничо-наукових і технічних знань про взаємодію суспільства й природи; розвиток екологічної свідомості, формування ціннісного ставлення до світу людей і природи; розвиток потреби у спілкуванні з природою, бажання і вміння зберігати та примножувати її багатства.

Вивчення проблем екологічної освіти в Україні актуалізується з кінця ХХ ст. Серед прогресивних тенденцій відзначено такі:

- визначення принципу міждисциплінарності й комплексного розкриття проблем охорони природи;
- взаємозв'язок теоретичних знань із практичною діяльністю учнів з охорони природи;
- концентрація екологічного змісту не тільки у фундаментальних, а й у спеціальних узагальнюючих темах та інтегрованих курсах, що розкривають взаємодію суспільства і природи;
- поєднання аудиторних занять із безпосередніми контактами з природою у формі екскурсій, трудових екологічних практикумів, польових таборів;
- використання проблемних методів навчання у вигляді ролевих ігор, екологічних клубів, поєднання різноманітних форм позакласної роботи.

У педагогічних дослідженнях, що проводилися з 70-х років ХХ ст. (І. Зверев, О. Захлебний, Н. Пустовіт, І. Суравєгіна), було визначено мету, завдання та зміст навчально-виховної роботи з охорони навколишнього природного середовища, й відповідно до них розроблено концепцію екологічної освіти.

Вихідними положеннями екологічної освіти було визнано: актуалізацію екологічних стосунків у системі соціальних стосунків і зростання ролі відповідального ставлення індивіда до природи, зумовленого опорою на моральні й правові принципи природокористування; відповідальність за збереження природи як мету й результат екологічної освіти, визначеної на початку 80-х років ХХ ст. як новий напрям педагогіки у дошкільних навчальних закладах, закладах загальної середньої освіти, професійно-технічних навчальних закладах, закладах вищої освіти та інших навчально-виховних установах; надання екологічній освіті статусу загальнодержавної політики; створення й розвиток системи екологічної освіти у зв'язку з необхідністю зміни застарілих понять та уявлень про невичерпність природних багатств і необмежені можливості біосфери до самовідновлення й самоочищення; подолання споживчого підходу, пов'язаного зі зневагою до суспільних потреб і майбутнього стану природи; визначення

підсистем екологічної освіти у загальноосвітній школі (екологічна освіта у вивченні окремих предметів, екологічна освіта на міждисциплінарному рівні, екологічна освіта в процесі поглибленого й диференційованого навчання, екологічна освіта в позаурочній і позакласній роботі, принципи екологічної освіти) [5, с. 35].

Серед завдань екологічної освіти виділено: засвоєння провідних ідей, основних екологічних понять, на базі яких досягається оптимальний вплив людини на природу відповідно до її законів; розуміння різнобічної цінності природи як єдиного джерела розвитку виробництва і культури; оволодіння прикладними знаннями, вміннями та практичними навичками раціонального природокористування; розвиток спроможності оцінювати стан навколишнього середовища, приймати правильні рішення і не допускати негативного впливу на природу в суспільно-трудова діяльності; свідоме дотримання норм, що виключають нанесення шкоди природі, забруднення і руйнацію природного середовища; розвиток духовної потреби людини спілкуватися з природою, усвідомлення впливу, що облагороджує її бажання пізнати закономірності природи; активізація діяльності з метою поліпшення природного і культивованого середовища, нетерпиме ставлення до дій людини, яка шкодить природі; пропаганда природоохоронних ідей [5, с. 36].

Слід зазначити, що на сучасному етапі розвитку людства переважна більшість завдань екологічної освіти та виховання, визначених видатними науковцями, ще досі не вирішена. Загалом ми підтримуємо обидва підходи до визначення кола завдань, але у контексті нашого дослідження, відповідно до вимог сучасного навчально-виховного процесу підготовки фахівців-будівельників, окреслені завдання мають бути націлені на розвиток позитивної мотивації студентів до навчання шляхом їх заохочення до самостійної пізнавальної діяльності.

Дещо відмінний підхід до визначення завдань екологічного виховання пропонує О. Захлебний. Він акцентує увагу на формуванні переконання в необхідності здійснення природоохоронної діяльності, бережливого ставлення до природного середовища як основи подальшого прогресивного розвитку цивілізації на Землі. Звертаючись до громадської свідомості учнів, він спрямовує зусилля педагогів на розвиток у школярів розуміння важливості позитивного вирішення проблем охорони природи, зумовленого суспільно-політичною метою і соціально-економічними можливостями суспільства; формування громадської відповідальності за рішення, які приймаються, і за дії по відношенню до природного середовища в усіх видах суспільно-трудова діяльності [5, с. 37].

Загальним завданням екологічної освіти С. Дерябо і В. Ясвін вважають формування екологічної свідомості особистості. Воно конкретизується на рівні трьох основних завдань екологічної освіти: 1) формування адекватних екологічних уявлень; 2) формування ставлення до природи; 3) формування системи умінь і навичок (технологій) взаємодії з природою [1, с. 14].

Ми вважаємо, що після вирішення загальних завдань екологічної освіти, які визначили С. Дерябо і В. Ясвін, слід перейти до наступного етапу екологічного виховання. А саме до формування у майбутніх

будівельників переконань у необхідності природоохоронної діяльності, оскільки такі переконання ґрунтуються на міцних знаннях, що тісно переплітаються з волею, становлять зміст мотивів діяльності, справляють істотний вплив на мислення та дії, внутрішньо зумовлюють лінію поведінки, формують установки людини.

Аналіз сучасного стану екологічного виховання свідчить про високий рівень наукової обґрунтованості проблеми і, разом із тим, про необхідність створення інноваційної системи екологічної освіти та виховання, основними напрямками якої є:

- екологізація змісту навчальних дисциплін, актуалізація в них проблеми збереження природного середовища, в якому ми живемо і без якого наше існування апіорі є неможливим;

- комплексне висвітлення проблем у наукових і науково-популярних виданнях, періодичній пресі, телебаченні, мережі інтернет, соціальних мережах, що буде сприяти формуванню дбайливого ставлення до природи та усвідомленню її цінності;

- формування цілісного уявлення про взаємодію суспільства і природи як основи світогляду особистості.

Слід зазначити, що увага до екологічної освіти посилювалася тим швидше, чим скоріше відбувалося усвідомлення незворотності екологічних змін у навколишньому природному середовищі, руйнування традиційних поглядів на вичерпність природних ресурсів, акцентування суспільної уваги на необхідності формування свідомого ставлення згідно з вимогами моралі й закону щодо навколишнього природного середовища.

Сучасна екологічна ситуація змушує по-новому оцінювати вплив господарської діяльності людини на природне середовище і вимагає перегляду багатьох чинників світоглядного, методологічного і соціального плану на комплекс природа-суспільство.

На сучасному етапі розвитку суспільства екологічна освіта має ґрунтуватися на єдності теоретичного й виробничого навчання, навчальної та позанавчальної діяльності. Особливо важливим є таке поєднання у системі професійної освіти. На думку Л. Лук'янової, вивчення професійно-технічного та загальноосвітнього циклів повинно базуватися на впровадженні в кожному навчальному закладі комплексної програми неперервної екологічної підготовки. Така програма з кожної групи професій має відповідати принципам неперервності, міждисциплінарності, визначати екологічно вагомі елементи програмного матеріалу з кожного навчального предмету [4].

Важливою подією на початку 90-х років ХХ ст. було створення нового підходу до екологічної освіти, згідно з яким екологічна освіта почала розглядатися не як частина загальної освіти, а як нова мета сучасного освітнього процесу, єдиний можливий засіб збереження і розвитку людини та продовження людської цивілізації [5, с. 38].

З таким підходом ми погоджуємося, але вважаємо, що оптимальних результатів у здійсненні екологічного виховання майбутніх фахівців можна домогтися за умов комплексного підходу до його реалізації, який передбачає врахування конкретних педагогічних умов для розвитку певних якостей особистості майбутнього

фахівця та науково-методичного забезпечення для створення таких умов.

Узагальнюючи вищезначене, можна охарактеризувати основні підходи:

- підхід, коли викладач виступає реалізатором, а за певних умов – ініціатором досягнення цілей екологічного виховання, при цьому він виконує роль координатора самостійної пізнавальної, творчої діяльності студента;

- комплексний підхід, що передбачає чітке й усебічне змістове, психолого-педагогічне, методичне, дидактичне забезпечення процесу екологічного виховання студентів.

Водночас ми вважаємо, що одним із найбільш вагомим і суттєвим чинників у вирішенні зазначеної проблеми є організація самостійної пізнавальної діяльності студентів за рахунок використання навчального часу, відведеного на самостійне вивчення навчальних дисциплін.

Для пошуків нових ефективних шляхів удосконалення екологічного виховання майбутніх фахівців нами було здійснено аналіз існуючого досвіду екологічного виховання за кордоном. Слід зазначити, що вітчизняні вчені також акцентували увагу на цьому питанні.

Так, особливості екологічної освіти в школах розвинутих країн світу стали предметом наукових розвідок І. Костицької, Г. Марченко, Я. Полякової, І. Рудьковської, В. Червонецького, М. Швед. Науковці визначили, що головними напрямками освітньої політики розвинутих країн світу є демократизація і гуманізація освіти; поєднання ролі держави та громадської і приватної ініціативи; свобода вибору вчителями методів і засобів навчання; увага до матеріального забезпечення реалізації освіти, залучення до освітніх потреб сучасних досягнень науки і техніки (комп'ютерної техніки, відеозапису, телебачення тощо); зацікавленість економічної сфери (концернів, фірм, трестів) у вдосконаленні освіти (створенні освітніх фондів і програм Форда, Карнегі, Сороса тощо); координація діяльності освітніх закладів із релігійними, культурно-мистецькими та іншими громадськими об'єднаннями; дотримання всіма ланками освітньої системи встановлених у державі норм законодавства, а також шанування історичних національних традицій. Дослідниками зарубіжного досвіду виявлено тенденції, характерні для екологічної освіти і виховання у зарубіжних країнах: недостатнє усвідомлення людиною її взаємозв'язку з природою є основною причиною погіршення наявного критичного стану природного середовища; зміщення акцентів екологічної освіти і виховання у площину практичної реалізації.

Провідні науковці відзначають, що підвищення екологічної грамотності населення у більшості держав здійснюється в системі формальної (школи, коледжі, університети, курси підвищення кваліфікації) та неформальної освіти (установи, що забезпечують екологічну підготовку на громадських засадах: громадські рухи, клуби, фонди, національні парки, музеї, засоби масової інформації тощо). Як особливу категорію виділено спеціальні форми екологічної освіти для працівників охоронних територій (курси персоналу, освітні центри). Природоохоронну та позашкільну діяльність учнів середніх шкіл у Великій Британії забезпечують

природоохоронні табори, шкільні екологічні клуби, центри вивчення навколишнього середовища, молодіжні секції наукових товариств, діяльність окремих груп ентузіастів, громадських, релігійних, політичних, молодіжних об'єднань, які організують свою діяльність згідно з сучасною міжнародною концепцією екологічного виховання молоді [5].

Так, В. Червонецький звертає увагу на те, що західні педагоги, визначаючи екологічну освіту як процес засвоєння цінностей і понять, спрямованих на формування умінь і відносин, потрібних для розуміння й оцінки взаємозв'язків між людьми, їх культурою та навколишнім природним середовищем, підкреслюють важливість розвитку в учнів умінь приймати екологічно відповідальні рішення, усвідомлення відповідної «культури поведінки» у навколишньому середовищі та ставлення до нього, що виходить з відповідальності перед суспільством» [7, с. 84]. Серед головних завдань наголошується на сприянні осмисленню життєвої значущості навколишнього середовища для кожної людини та людства загалом і необхідності розв'язання екологічних проблем; вихованні почуття відповідальності за якість навколишнього середовища, в якому живемо; забезпеченні можливості набувати знання, досвід і вміння, необхідні для охорони та поліпшення навколишнього середовища [7; с. 85].

Суттєвий інтерес для нашого дослідження становлять наукові здобутки М. Швед [8], де визначено, що метою природоохоронної освіти в зарубіжних країнах є виховання особистості, її любові до природи, живих організмів, громадської відповідальності за їх стан. Така установка відображена в програмах загальноосвітніх шкіл Швеції, де відзначено, що обов'язок школи – докласти всіх зусиль, щоб пробудити в учнів, як майбутніх громадян, почуття відповідальності й обов'язку, щоб запобігти знищенню навколишнього середовища та створити здорове середовище для себе і майбутніх поколінь.

Провідними принципами екологічної освіти і виховання за кордоном є такі: навколишнє середовище – це природна й антропогенна цілісність в екологічному, політичному, економічному, культурному, правовому й естетичному аспектах; природоохоронна освіта, що охоплює шкільну та позашкільну діяльність і є безперервною; міждисциплінарний характер екологічної освіти; активна участь у розв'язанні проблем охорони навколишнього середовища; регіональний і глобальний підходи до розгляду проблем навколишнього середовища; обов'язковість урахування проблем виробництва та народонаселення під час аналізу проблем екології; розгляд питань охорони навколишнього середовища з погляду локального, державного і міжнародного співробітництва [5; с. 40].

Вивчаючи підходи до змісту екологічного виховання у Бельгії (курс екології інтегрований з програмами загальноосвітніх і спецдисциплін), дослідниця відмітила, що у вивченні будь-якої дисципліни викладачі акцентують увагу на екологічній проблематиці. У позанавчальний час представниками державних екологічних служб проводяться практичні заняття з проблем захисту навколишнього середовища, аналізуються конкретні випадки екологічних порушень, їх наслідки та шляхи усунення, права відповідальність.

У більшості країн екологічна освіта та виховання здійснюються на міжпредметній основі, внаслідок чого потреби до екологічної підготовки учнів реалізуються крізь увесь зміст навчання та виховання. Так, у США вимоги до міжпредметного характеру екологічної освіти відображені у відповідних нормативно-правових документах про освіту. У практиці американських шкіл міжпредметність екологічної освіти закладено у навчальні програми. Інформація з охорони природи є в усіх предметах шкільного курсу, вона пов'язана з природничими та гуманітарними предметами й передбачає інтеграцію навчальних програм з екологічною освітою, що охоплює всі періоди навчання – від дитячого садка до випускного 12-го класу [5, с. 41]. Характерним для екологічної освіти ФРН було поєднання основ екології зі спеціалізацією конкретних навчальних закладів [5, с. 41].

Провідне місце у формуванні в учнів розуміння наукової картини світу, спонуканні їх до пізнання природи та проблем, які призвели до екологічного колапсу, передова педагогічна думка відводить пошуку шляхів виходу з екологічної кризи та запобіганню повторення подібного у майбутньому. Британські педагоги вважають за необхідне формувати в учнів знання про традиції й особливості взаємодії з природою в різних регіонах країни, знайомити їх зі своєрідністю кліматичних умов, ландшафтів, рослинного і тваринного світу, превентивних засобів щодо руйнування природного довкілля та збереження його біорозмаїття. Значна увага приділяється розкриттю взаємозв'язків між людиною та довкіллям, сутності екологічних принципів. На їх думку, такий підхід не тільки розширює екологічні знання учнів, а й виховує, збагачує духовно, дозволяє сформулювати погляд на навколишнє природне середовище як на особистісну цінність. Автори Національного навчального плану Великої Британії підкреслюють, що навчальним закладам слід зосередити увагу на формуванні цінностей (особистість, суспільство, міжособистісні стосунки і навколишнє середовище), визначених на Національному форумі з аксіологічних проблем у системі освіти та в суспільстві (National Forum for Values in Education and the Community, May 1997).

Результати досліджень Міжнародного інституту з проблем навколишнього середовища свідчать, що зарубіжні фахівці приділяють значну увагу створенню навчальних програм з екологічної освіти і виховання. Деякі з них присвячені проблемам використання природних ресурсів, що є характерним для традиційного підходу, який визначається як «охорона природи». Проте визначення «природоохоронні», на наш погляд, ще не забезпечує міжгалузевої спрямованості навчання, розв'язання конкретних проблем та організацію колективної діяльності в галузі навколишнього середовища. Програмами передбачене поетапне вивчення екологічних проблем: уведення курсу з проблем навколишнього середовища, який базується на принципі міжпредметності, є коротким оглядом основ екології та систематики; впровадження інтенсивних курсів або міні-курсів, які проводяться під час конференцій, семінарів або колоквиумів. Вищезазначені програми демонструють наявність різноманітних шляхів у вивченні проблем навколишнього середовища за кордоном.

У нашій роботі отримали розвиток положення французьких фахівців щодо умов здійснення екологічної освіти [5, с.45]: спеціалісти як технічних, так і гуманітарних дисциплін мають розробити та апробувати власні навчальні програми; навчання за своїм змістом і формою має попереджувати можливу екологічну небезпеку; різними формами навчання слід охоплювати осіб, відповідальних за прийняття рішень (керівників і безпосередніх виконавців); навчальні програми мають включати питання, які б переконливо свідчили про можливість і припустимі норми втручання у природне середовище; екологічна освіта і виховання мають бути спрямовані на відтворення гармонійних систем.

Ми також звернули увагу на виключне значення організації практичної підготовки майбутніх фахівців, зокрема формування пошукових умінь та навичок вирішувати екологічні проблеми, залучення студентів до розробки конкретних проєктів і проведення відповідних досліджень, активізацію самостійної пізнавальної діяльності. Пошукові дії формують комплекс інтелектуальних та практичних умінь і навичок: виявлення проблеми, збір, систематизація й аналіз матеріалів із питань охорони навколишнього природного середовища, вироблення плану конкретних дій, їх оцінка.

На основі узагальнень ми обґрунтовуємо висновок про те, що пошукові інтелектуальні вміння і навички в екологічному вихованні повинні бути спрямовані на оволодіння учнями методами наукових досліджень. Цей підхід нами використано під час організації самостійної пізнавальної діяльності, виконання курсових та дипломних проєктів.

У багатьох країнах (США, Канада, Великобританія, Швеція, Німеччина) для підвищення рівня екологічної вихованості тих, хто навчається, широко використовують різноманітні методи, форми та засоби навчання: бесіди, диспути, рольові ігри, драматизації, досліді і практикуми. Бесіди застосовують для активізації діяльності школярів і студентів, підвищення рівня засвоєння знань. Рольові ігри та соціодрами, пантоміми спрямовують на розвиток умінь аналізувати власну діяльність у природі [5]. Використовують можливості позакласних (позааудиторних) форм роботи: екологічні клуби (організують для формування навичок роботи в колективі, розвитку вміння порівнювати, вивчати і розв'язувати проблеми охорони природи на місцевому, регіональному та глобальному рівнях), «кемпінги» (своєрідні лабораторії з охорони природи), екскурсії, вечори, вікторини, конкурси, конференції [5]. У школах Великої Британії ведеться різноманітна практична робота природоохоронного характеру: розчищення засмічених територій, посадка дерев, організація гніздовищ для птахів; екскурсії з етно-екологічною спрямованістю до музеїв, ботанічних садів, національних парків, садово-паркових або рекреаційних зон тощо; виконання учнями різноманітних творчих і дослідницьких проєктів, пов'язаних із вивченням екологічних аспектів природоохоронної діяльності, практичної роботи, що передбачає участь школярів у збереженні, реконструкції та створенні ландшафтів, догляд за свійськими та окремими видами диких рослин і тварин. Завдяки участі у різноманітній діяльності учні навчаються використовувати набуті екологічні знання та досвід. До того

ж морально-правові настанови є основоположними у діяльності молоді з вивчення і захисту довкілля [5].

Значна увага приділяється виконанню учнями дослідницьких проєктів, що передбачає використання ними дослідних методів: спостереження, збирання та систематизація фактичного матеріалу, аналіз, синтез, узагальнення, екстраполяція, висновки. Тобто, навчальний процес перетворюється на «акт відкриття» нового, що підвищує інтерес до навчання, проблем довкілля, які відображаються в його змісті. У контексті нашого дослідження виконання дослідницьких проєктів забезпечує можливість інтелектуальної й соціальної самореалізації студента, стимулює до подальшого оволодіння знаннями, вміннями та навичками з захисту навколишнього середовища, сприяє підвищенню рівня екологічної вихованості.

Наведений вище аналіз історичного розвитку екологічної освіти переконує в тому, що світова педагогічна практика виробила ряд визначень, в яких науково обґрунтовуються і конкретизуються поняття і категорії, які визначають об'єкти і предмети екологічної освіти, характеристики педагогічного впливу, особливості процесів і результат внутрішніх особистісних перетворень.

Зіставлення понять екологічного виховання та екологічної вихованості дає нам підстави досліджувати як процес, так і результат цього процесу.

У контексті нашого дослідження ми розглядаємо екологічну вихованість як результат систематичного цілеспрямованого впливу на особистість, що виявляється у сформованості особистості з визначеними якостями, зокрема визначеністю ідеалів, переконань, цінностей, готовності до дій природоохоронного (екологічного) спрямування.

Висновки. Проведений теоретичний аналіз, узагальнення науково-педагогічної та психолого-педагогічної літератури, врахування потреб сучасних реалій дали нам можливість визначити екологічну вихованість як моральну якість особистості, а також стверджувати, що показниками екологічної вихованості є: здатність усвідомлювати духовну і матеріальну цінність природи для всього суспільства взагалі й окремої особистості зокрема; рівень засвоєння ключових понять, законів, принципів, наукових фактів, що дозволяють визначити оптимальний вплив на навколишнє середовище в процесі професійної діяльності та у повсякденному житті; рівень набуття практичних знань, умінь і навичок оцінювати вплив господарської діяльності людини; вміння передбачати можливі наслідки своїх дій та упереджувати негативні впливи на навколишнє середовище в усіх видах діяльності; потреба в активній практичній діяльності щодо покращення стану довкілля та пропаганда сучасних ідей охорони навколишнього природного середовища; вміння аналізувати екологічну ситуацію; результативність практичної екологічної діяльності; прагнення до професійного самовдосконалення та самопізнання.

Підвищення рівня екологічної вихованості студентів під час оволодіння професійними знаннями та вміннями в умовах сучасних закладів вищої освіти вимагає внесення коректив у зміст навчання і виховання, шляхом упровадження інноваційних методів та організаційних форм.

Список використаних джерел

1. Дерябо С. Д., Ясвин В. А. Экологическая педагогика и психология. Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. 480 с.
2. Зверев И. Д. Проблемы охраны окружающей среды в средней общеобразовательной школе. *Материалы межправительственной конференции по образованию в области окружающей среды*. М., 1979. С. 116.
3. Лозовська І. М. Екологічне виховання старшокласників у процесі профільного навчання в ліцеї-інтернаті : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Луцьк, 2018. 281 с.
4. Лук'янова Л. Б. Формування екологічної культури учнів ПТУ в процесі вивчення предметів професійно-технічного циклу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 1994. 22 с.
5. Сапожников С. В. Екологічне виховання студентів вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації будівельного профілю : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Херсон, 2006. 215 с.
6. Сухомлинський В. О. Вибрані твори. У 5 т. Київ : «Рад. школа», 1977.
7. Червонецкий В. В. Экологическое образование в школах развитых стран мира. М., 1992. 95 с.
8. Швед М. С. Екологічна едукатія за кордоном і в Україні. Львів : Світ, 1997. 105 с.
9. Hlushak, O. M., Semenyaka, S. O., Proshkin, V. V., Sapozhnykov, S. V., Lytvyn, O. S.. The usage of digital technologies in the university training of future bachelors (having been based on the data of mathematical subjects). *Ceur workshop proceedings*. Vol. 2643. P. 210-224. URL : <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57218488121> (дата звернення : 28.12.2021).

References

1. Deryabo, S. D., & Yasvin, V. A. (1996). *Ekologicheskaya pedagogika i psikhologiya* [Environmental Pedagogy and Psychology]. Rostov-na-Donu : Feniks [in Russian].
2. Zverev, I. D. (1979). *Problemy okhrany okruzhayushhej sredy v srednej obshheobrazovatelnoj shkole* [Problems of environmental protection in secondary school] : *Materialy mezhpriavitel stvennoj konferenczii po obrazovaniyu v oblasti okruzhayushhej sredy* [Proceedings of the Intergovernmental Conference on Environmental Education]. Moskva. 116 [in Russian].
3. Lozovska, I. M. (2018). *Ekolohichne vykhovannia starshoklasnykiv u protsesi profilnoho navchannia v litsei-internati* [Ecological education of high school students in the process of specialized education in the boarding lyceum]. (Candidate's thesis). Lutsk [in Ukrainian].
4. Lukianova, L. B. (1994). *Formuvannia ekolohichnoi kultury uchniv PTU v protsesi vyvchennia predmetiv profesiino-tekhnichnoho tsyклу* [Formation of ecological culture of vocational school students in the process of studying subjects of professional and technical cycle]. (Extended abstract of candidate's thesis). Kyiv [in Ukrainian].
5. Sapozhnykov, S. V. (2006). *Ekolohichne vykhovannia studentiv vyshchyykh navchalnykh zakladiv I-II rivniv akredytatsii budivelnogo profilu* [Ecological education of students of higher educational institutions of the I-II levels of accreditation of construction profile]. (Candidate's thesis). Kherson [in Ukrainian].
6. Sukhomlynskyi, V. O. (1977). *Vybrani tvory u 5 t.* [Selected works in 5 volumes] (Vols. 1-5). Kyiv : «Rad. Shkola» [in Ukrainian].
7. Chervoneczkij, V. V. (1992). *Ekologicheskoe obrazovanie v shkolakh razvity`kh stran mira* [Environmental education in schools of developed countries] : Moskva [in Russian].
8. Shved, M. S. (1997). *Ekolohichna edukatsiia za kordonom i v Ukraini* [Environmental education abroad and in Ukraine]. Lviv : Svit [in Ukrainian].
9. Hlushak, O. M., Semenyaka, S. O., Proshkin, V. V., Sapozhnykov, S. V., & Lytvyn, O. S. The usage of digital technologies in the university training of future bachelors (having been based on the data of mathematical subjects). *Ceur workshop proceedings*, 2643, 210-224. URL : <https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57218488121> (accessed : 28.12.2021) [in Ukrainian].